Jolanta Grotowska-Leder

Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej
Uniwersytet Łódzki

WSPÓŁCZESNE UBÓSTWO W PERSPEKTYWIE STRUKTURALNEJ

WPROWADZENIE

Tezy, że na każdym etapie rozwoju społecznego biedni są w społeczeństwie oraz że stosunek do biednych zmieniał się historycznie, nie budzą dzisiaj dyskusji. Świadomość istnienia i sposób postrzegania biednych są powiązane z warunkami życia i podziałami społecznymi. Stosunek do ludzi ubogich ewoluował na wczesnych etapach rozwoju społecznego od niedostrzegania ich jako zjawiska, przy jednoczesnej akceptacji biedy i biednych jako naturalnego elementu rzeczywistości społecznej, poprzez etap ujawnienia biedy w kontekście łączonego z biednymi zagrożenia dla porządku społecznego, z uwagi na przejawiane przez nich zachowania dewiacyjne i szerzące się w ich środowisku choroby, do etapu Oświecenia i rozwoju społeczeństw demokratycznych, gdy uznano, że ubóstwo jest powiązane z określoną sytuacją społeczno-ekonomiczną, na którą można i należy oddziaływać. Na etapie wczesnego kapitalizmu formułowano hasła, m.in. Karol Marks, Adam Smith, że konieczny jest program poprawy warunków życia całej klasy biednych. A. Smith w swojej znanej książce pt. *Bogactwo narodów*, jeden z akapitów poświęcił biedzie wskazując, że ubóstwo może prowadzić do nieludzkich zachowań, więc konieczne jest jego przewyciężanie. Saint-Simone twierdził, że możliwe jest społeczeństwo przemysłowe bez biednych, a Marks rozwinął teorię socjalizmu. W ten sposób bieda jako zjawisko społeczne stała się centralnym problemem w filozofii społecznej¹.

Reakcja na obecność biednych obejmowała działania charytatywne kierowane do jednostek i wybranych grup biednych, które z czasem zastępowano działaniami zinstytucjonalizowanymi, początkowo w formie filantropii, a później były to instytucje rozwijającego się systemu *welfare state*. Sukcesem powołanych po II wojnie światowej zorganizowanych systemów wspierania klas pracujących,

¹ Wcześniejsze etapy kształtowania się stosunku do biedy i biednych oraz rozwoju systemów ich wspierania analizuje J. Kosa (1975).

głównie klasy robotniczej, w tym jej biedniejszej części, była zasadnicza poprawa warunków życia, która spowodowała istotne przekształcenia w obrębie struktury społecznej, m.in. spadek udziału biednych. Wskutek tego bieda stała się mniej zauważalna jako zjawisko społeczne, a problemy ludzi biednych zeszły na dalszy plan. Zatem w kwestii stosunku do biedy historia zatoczyła koło, choć na zasadniczo innym poziomie rozwoju cywilizacyjnego. Spokój rozwiniętych społeczeństw drugiej połowy XX w. „burzą” skutki procesów społeczno-ekonomicznych datowane na ostatnie dwie dekady tegoż wieku. W związku z modernizacją procesów wytwarzania dóbr i usług oraz deindustrializacją kurczy się rynek miejsc pracy i rozszerzają się obszary bezrobocia długotrwałego, których konsekwencją jest masowe ubożenie społeczeństw.

Naukowe badania nad ubóstwem datują się na przełom wieków XIX i XX. Zapoczątkowały je studia warunków życia robotników angielskich Ch. Bootha w Londynie i B. Seeböhma Rowntree’ego w Yorku, a kontynuowane także wśród mieszkańców Londynu w latach 50. XX w. przez F. Zweiga i T.H.C. Marshalla (za: Domański 2002: 8, McVeigh, Wolter 2004: 302).

Ważnym etapem rozwoju naukowej refleksji nad ubóstwem jest druga połowa XX w., gdy problematyka biedy staje się ponownie przedmiotem zainteresowania naukowców i reformatorów. W latach 60., głównie w USA, zaczęto podnosić, że bieda jest zjawiskiem nieznanym, ignorowanym, że nie dostrzega się biednych w dynamicznie rozwijającym się ówczesnym społeczeństwie. M. Harrington, jeden z amerykańskich socjologów zajmujący się ubóstwem, pierwszy rozdział swojej książki zatytułował *Nieznany ląd*, a jeden z jej recenzentów napisał „przez długi czas z powodu New Deal i prosperity gospodarczej byliśmy przekonani od lat 40., że nie mamy problemu biedy masowej” (za Kosa 1975: 48). Na przełomie XX i XXI w. wzrasta zainteresowanie problematyką ubóstwa w świecie, obserwuje się rozwój badań w ramach ekonomii, socjologii i polityki społecznej. Imponujący dorobek badawczy dotyczący ubóstwa i zjawisk mu towarzyszących jest reakcją na datowane od lat 60. zjawiska modernizacji i dindustrializacji w krajach rozwiniętego kapitalizmu, kryzys *welfare state* oraz przekształcenia ładu społecznego w transformującej się w kierunku gospodarki rynkowej postsocjalistycznej części Europy Środkowo-Wschodniej i krajów byłego Związku Radzieckiego.

PARADYMATY ANALIZY UBÓSTWA

Złożoność współczesnych procesów pauperyzacji powoduje, że dla ich opisu, zrozumienia i wyjaśniania konieczne jest stosowanie różnych podejść teoretycznych i metodologicznych (Golinowska 2008; Tarkowska 2008a: 163–170;

2008b: 170–187; Grotowska-Leder 2002: 35–402). W socjologii, jednej z podstawowych dyscyplin analizy ubóstwa, dotychczasowy dorobek naukowy na jego temat jest bogaty, obejmuje różne paradygmaty, koncepcje i orientacje, które można uporządkować stosując dwie głównie pary stanowisk teoretycznych: podejście kulturowe versus podejście strukturalne oraz podejście statyczne versus podejście dynamiczne.

Paradygmat statyczny i dynamiczny

W paradygmacie statycznym ubóstwo jest statusem społecznym, trwałą, niezmienną cechą jednostek i grup. Człowiek rodzi się biedny, żyje w biedzie i umiera biedny, a bieda jest niezmieniona ze względu na czas jej doświadczania przez jednostki i rodziny. Natomiast w paradygmacie dynamicznym zbiorowość biednych jest postrzegana jako zdywersyfikowana pod względem czasu trwania biedy w biograficznym planie życia. Wśród biednych, obok trwale biednych, są chronicznie biedni oraz tacy, którzy doświadczają materialnego niedostatku w ograniczonym, nawet krótkim, czasie. Zróznicowane temporalne wzory doświadczania biedy są pochodną z jednej strony tego, że człowiek biedny, nie akceptując swojego niekorzystnego położenia dąży do jego zmiany, jest aktywny, z drugiej niestabilnej, niepewnej pozycji człowieka na rynku pracy w związku z wzrastającą rywalizacją o pracę w świecie kurczących się jej zasobów oraz przechodzeniem od stałych do niestałych form zatrudnienia jako sposobów obniżenia kosztów pracy. Praktykom tym towarzyszy wzrost niepewności w sferze zabezpieczenia społecznego nie tylko wskutek bezrobocia, ale także wskutek zmniejszania się zabezpieczających funkcji rodziny i kryzys *welfare state*. W rezultacie bieda przełomu XX i XXI wieku „rozsypane się” na nowe segmenty struktury społecznej i staje się problemem zwykłych ludzi (Leibfried 1995; Grotowska-Leder 2002: 201–241). Najwybitniejszymi przedstawicielami nurtu dynamicznego są M. Bane, D. Ellwood, G. Duncan, K. Ashworth, C. Walker, R. Walker, S. Leibfried, P. Buhr (Grotowska-Leder 2002: 81–134), ale źródła koncepcji znajdujemy już w analizach Seebomha Rowntree’ego dotyczących cykli biedy w życiu robotników angielskich (Leisering, Leibfried 1999). Paradygmat statyczny obejmuje kulturową i strukturalną perspektywę analizy współczesnego ubóstwa.

² Przegląd koncepcji i badań nad ubóstwem zawierają m.in. opracowania: Golinowska (2008); Tarkowska (2008a: 163–170; 2008b: 170–187); Grotowska-Leder (2002: 35–40).

Paradygmat kulturowy

Paradygmat kulturowy ubóstwa przyjmuje perspektywę mikro, sięga do wyjaśnień relacji między ludźmi zachodzącymi w małych grupach. W teoriach kulturowych biedni są ujmowani jako kategoria o specyficznej subkulturze, różnej od kultury społeczeństwa globalnego. Od niebiednych odróżniają ich przekonania, zachowania i styl życia. Podstawą kulturowego paradygmatu jest teza, że sytuacja materialnego niedostatku rodzi określone problemy i wymusza reakcje, które utrwalają się i obiektywizują w postaci specyficznych wzorów i norm przekazywanych z pokolenia na pokolenie (m.in. Lewis 1970, 1978; Gladwin 1961; Liebow 1967; Valentine 1970). Za klasyka nurtu kulturowego w analizach ubóstwa uważa się Oskara Lewisa³, który choć nie opracował spójnej koncepcji kultury ubóstwa, to jako pierwszy zauważył, że bieda jest nie tylko tożsama z upośledzeniem ekonomicznym, z brakiem elementarnych środków do życia, lecz jest niezmiennym i trwałym sposobem życia. Jest przekazywana z pokolenia na pokolenie. Kultura ubóstwa obejmuje tworzone przez ubogich wartości i przejawiane przez nich zachowania, jest przekazywanym w procesie socjalizacji wzorcem życiowym stosowanym w biednych środowiskach dla przygotowywania kolejnych pokoleń do funkcjonowania w klasowym i wysoce zróżnicowanym społeczeństwie (Lewis 1978: 82,51). Świat biednych środowisk w warstwie aksjologiczno-behawioralnej nie tylko różni się, ale jest nierzadko sprzeczny z kulturą dominującą, zaś praktyki ludzi biednych sytuują ich na zewnątrz systemu społecznego. W syntetycznym ujęciu jest to świat „kontrkultury”, odwrócenie „zwykłego” świata, gdyż pracują w nim często dzieci, a nie dorośli, a obszary wolności są w sferze powszechnie uznanych obowiązków – dorośli biedni nie pracują, a ich dzieci nie wypełniają obowiązku szkolnego (Jacyno 1997: 109). Ujawnieniu i charakterystyce tego wzorca poświęcono w wielu krajach, także w Polsce, znaczną liczbę badań antropologicznych, socjologicznych, biograficznych (m.in. Osińska, Śliwińska 1997; Samulak 1996; Tarkowska 1999, 2000, 2002; Golczyńska-Grondas 2004; Karwacki 2002a, 2002b, 2006; Karwacki, Antonowicz 2003; Rakowski 2007, 2009). Ich rezultaty zdają się potwierdzać tezę Lewisa, że kultura ubóstwa ma instrumentalny i uniwersalny charakter, że w sytuacji wystąpienia podobnych problemów materialnych etnicznie, terytorialnie i demograficznie zróżnicowani ubodzy stosują podobne formy adaptacji. Studia te dowodzą także, że bieda ma swoją kulturową specyfikę, co, dodajmy,

³ Za prekursora kulturowego nurtu uznaje się także M. Harringtona, który w książce pt. *The Other America*, opisał biedę amerykańskiej wsi jako „kulturę, instytucję i sposób życia”, a biednych jako tych „którzy utracili nad sobą kontrolę i nie potrafią sobie pomóc [...] którzy mają swój język, swoje sposoby myślenia i charakterystyczne poglądy na świat” (1962: 22–23 za Andersen, Elm Larsen 1995).

ma określone konsekwencje dla działań w dziedzinie polityki społecznej, które m.in. strukturalizują zbiorowość biednych na zasługujących wsparcia i tych, którym pomoc nie przysługuje (Friedman 1993).

Paradygmat strukturalny

Paradygmat strukturalny, jedna z głównych orientacji badawczych i nurtów myślowych w socjologii i antropologii społecznej, dynamicznie rozwijający się w końcu lat 60. i na początku lat 70. XX w., w postmodernistycznej, niezwykle dynamicznej rzeczywistości społecznej dość wyraźnie stracił na znaczeniu. W świecie coraz bardziej pluralizującym się, coraz bardziej płynnym w jego narastającej dynamice, ujawnianie ukrytej siatki jego elementów składowych we wzajemnym powiązaniu staje się coraz trudniejsze. Nie oznacza to jednak, że perspektywa strukturalna nie ma już dzisiaj zastosowania. Atrybutem społeczeństwa jest jego ustrukturyzowanie, a obserwowana zasadnicza transformacja różnych struktur współczesnych społeczeństw, skłaniają do poszukiwania i wyjaśniania prawidłowości kształtującego się nowego ładu współczesnych społeczeństw. Jedną z jego istotnych cech jest postępujący proces ubożenia. Zbiorowość biednych rozszerza się nawet w najbardziej rozwiniętych częściach świata – w 2012 r. szacunki biednych w UE obejmują 120 mln (<http://biznes.onet.pl/ue-chce-ograniczyc-o-20-mln-liczbe-osob-biednych,18491,3238108,news-detel>), a w USA – ponad 46 milionów⁴ – nadto zbiorowość biednych coraz bardziej różnicuje się wewnętrznie, jest heterogeniczna.

Perspektywa strukturalna w analizie rzeczywistości społecznej według H. Domańskiego (2004: 15) obejmuje: ujawnianie ciągłości zjawisk i stosunków społecznych; traktowanie życia społecznego w kategoriach organicznego układu elementów i funkcji; analizę zjawisk z zastosowaniem takich pojęć jak: pozycja, hierarchia, dystanse; określanie miejsca jednostek w szerszej całości oraz ujawnianie zależności w postaci takich parametrów ilościowych jak: średnie, wielkość zróżnicowania i siła związków oraz poszukiwanie prawidłowości. Także w tej perspektywie prowadzone są analizy współczesnego ubóstwa.

Obejmując dorobek teoretyczny i empiryczny, rozważania teoretyczne częściej jednak niż badania empiryczne dotyczą miejsca biednych w strukturze

⁴ Według CNBC w 2012 r. wskaźnik ubóstwa wśród Amerykanów osiągnął najwyższy poziom od blisko 50 lat. John Graham, jeden z autorów raportu *W niebezpieczeństwie: Ubóstwo w USA w trakcie i po wielkiej recesji* (*At Risk: America's Poor During and After the Great Recession*) podkreśla, że wskutek recesji wzrosła stopa bezrobocia, w tym udział bezrobotnych długotrwale. Po utracie pracy wielu Amerykanów nie ma możliwości powrotu na rynek, bo ich posady przestały istnieć. (<http://www.pb.pl/2486660,108637,rosnie-liczba-biednych-amerykanow> [dostęp 16.04.2013]).

społecznej i dystansów między biednymi a innymi elementami struktury. Dobrym przykładem powyższej tezy jest dyskusja nad *underclass*, w końcu XX w., której poświęcono uwagę w dalszej części rozważań. Dodajmy także, że zastosowanie perspektywy strukturalnej w badaniach ubóstwa we wskazanym wyżej rozumieniu strukturalnego podejścia nie jest pełne. Więcej uwagi poświęca się strukturalnym uwarunkowaniom biedy i warunkom życia biednych niż ich usytuowaniu w strukturze i badaniu dystansów między biednymi a pozostałymi częściami strukturalnego układu. Zauważmy także, że w badaniach struktury społecznej przez długi czas kategoria ludzi ubogich nie była wyodrębniana, głównie dlatego, że w tradycji tych badań po dzień dzisiejszy dominuje pogląd, że pozycję społeczną najlepiej określa pozycja zawodowa i relacje rynkowe.

BIEDNI W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ – PERSPEKTYWA DYCHOTOMICZNA

Już Arystoteles zauważał, że najostrzejszy, ponieważ najbardziej zagraża stabilności państwa, jest w społeczeństwie podział na grupy różniące się stopniem zamożności, tzn. bogatych i ubogich (za Everson 1996). Dwuelementowe wizje struktury społecznej znajdujemy także w teoretycznych analizach Marksa (kapitałiści – robotnicy) czy Smitha (bogaci – biedni).

W dychotomicznym schemacie podziałów społecznych, zgodnie z ujęciem S. Ossowskiego, kryterium stanowi nierówna dystrybucja podstawowych zasobów społecznych, obok władzy, także bogactwa definiowanego w kategoriach dochodu czy własności. Obecność biednych w społeczeństwie jest konsekwencją nierównego podziału zasobów materialnych, ale wyznaczenie linii demarkacyjnej między biednymi i niebiednymi nie jest jednoznaczne, jest szeroko dyskutowane, stanowiąc jeden z istotnych wątków w refleksji nad ubóstwem. Empiryczne studia tego typu zapoczątkował Ch. Booth, który jako jeden z pierwszych dokonał stratyfikacji mieszkańców miasta według klas społeczno-ekonomicznych. Wskazał osiem klas, z których cztery zlokalizował ponad i cztery poniżej przyjętej linii biedy i oszacował, że blisko 31% całej populacji stanowią biedni. Z kolei B. Seeböhm Rowntree, drugi z pionierów badań nad ubóstwem, już w 1899 r. wprowadził pojęcie granicy ubóstwa, ustalając jej poziom według wyceny normy żywnościowej zapewniającej możliwość przeżycia, zwiększając ją o koszty mieszkania i odzieży. Na tej podstawie oszacował w strukturze społecznej Yorku, w którym prowadził badania, że 1/3 stanowi klasa zarabiających (*wage-earning*) a blisko 28% biedni (*poverty-stricken*) (Seeböhm Rowntree 1901, 1922 za McVeight, Wolfer 2004: 302). W tym samym czasie amerykański badacz ubóstwa J. Riis zaliczył

do biednych – także 1/3 mieszkańców ówczesnego Nowego Yorku (McVeight, Wolfer 2004: 303).

Studia ujawniające relacje między biedną a niebiedną częścią danej populacji są dzisiaj powszechne, choć proporcje między tym subpopulacjami w strukturze społecznej różnią się w tym samym czasie dość wyraźnie. Dzieje się tak, ponieważ jest wiele koncepcji ubóstwa i kryteriów oddzielania biednych od niebiednych, tzn. koncepcji progów ubóstwa (Carbonaro 1992: 15–42; Panek, Podgórski, Szulc 1999; Atkinson, Cantillon, Marlier, Nolan 2002; Panek 2007, Szukielojć-Bieńkuńska 2005). Powyższe tezy są zilustrowane przedstawionymi niżej danymi dotyczącymi udziału ubogich w Polsce i w UE w populacji globalnej na przestrzeni ostatnich kilku lat. Wynika z nich, że biedni są trwałym elementem współczesnych społeczeństw.

W tabeli 1 przedstawiono zasięg ubóstwa w Polsce szacowany na podstawie badań warunków życia gospodarstw GUS, w których dla monitorowania ubóstwa obiektywnego za syntetyczną miarę dobrobytu ekonomicznego gospodarstwa domowego przyjmuje się poziom wydatków, tzn. do biednych wlicza się członków gospodarstw domowych, jeżeli poziom wydatków ich gospodarstwa jest niższy od wartości przyjętej za granicę ubóstwa. Stosuje się różne koncepcje ubóstwa i odpowiadające im progi: ubóstwo skrajne, którego zasięg wyznaczają wydatki na poziomie niższym/równym minimum egzystencji, ubóstwo relatywne, którego granicę wyznacza poziom połowy średnich wydatków ekwiwalentnych ogółu gospodarstw domowych w kraju w czasie badań, i ubóstwo ustawowe – odpowiednio kryterium dochodowe uprawniające do uzyskania wsparcia w pomocy społecznej⁵. Na podstawie badań GUS proporcje między biednymi a niebiednymi Polakami kształtują się w 2011 r. następująco: 16,7% wobec 83,3% (według kryterium ubóstwa relatywnego), 6,5% wobec 93,5% (według kryterium ubóstwa ustawowego) i 6,7% wobec 93,3% (według kryterium ubóstwa skrajnego).

Tabela 1. Udział biednych w społeczeństwie polskim w latach 2000–2011 (w %)

Granice ubóstwa	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	odsetek osób w gospodarstwach domowych											
Relatywna	17,1	17,0	18,4	20,4	20,3	18,1	17,7	17,3	17,6	17,3	17,1	16,7
Ustawowa	13,6	15,0	18,5	18,1	19,2	18,1	15,1	14,6	10,6	8,3	7,3	6,5
Minimum egzystencji	8,1	9,5	11,1	10,8	11,8	12,3	7,8	6,6	5,6	5,7	5,7	6,7

Źródło: GUS, badania budżetów gospodarstw domowych.

⁵ Do określenia zasięgu ubóstwa w społeczeństwie wykorzystywane są też w Polsce takie kategorie pojęciowe jak subiektywna granica ubóstwa i minimum socjalne.

Refleksja nad ubóstwem ewoluowała od biedy postrzeganej w kategoriach absolutnych do biedy relatywnej oraz od biedy traktowanej jednowymiarowo, określonej jako ubóstwo monetarne, ekonomiczne, do biedy wielowymiarowej szacowanej z uwzględnieniem zarówno zmiennych pieniężnych (dochody, wydatki), jak i zmiennych obejmujących pozafinansowe warunki życia. Dla ujawnienia udziału biednych w populacji ogółu Europejczyków i na ich tle Polaków przywołano wyniki badania EU-SILC⁶, w którym dla tych szacunków wykorzystuje się wiele wskaźników, m.in.:

- dla ubóstwa monetarnego: wskaźnik zagrożenia ubóstwem, po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych (*at-risk-of-poverty rate*), definiowany jako odsetek osób z dochodem do dyspozycji poniżej progu wyznaczonego poniżej 60% krajowej mediany ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji po transferach społecznych, oraz wskaźnik zagrożenia ubóstwem bez uwzględnienia w dochodach transferów społecznych (*at-risk-of-poverty rate before social transfers*) definiowany analogicznie, ale dochody nie obejmują transferów społecznych;
- dla ubóstwa wielowymiarowego – wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, definiowany jako odsetek osób, które są zagrożone ubóstwem lub pogłębioną deprivacją materialną lub żyją w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy⁷, przy czym osoby zalicza się tylko raz, nawet jeśli są obecne w wielu składowych wskaźnikach;

⁶ Prowadzone w krajach UE europejskie badanie dochodów i warunków życia (EU-SILC) dostarcza porównywalnych danych dotyczących różnych aspektów poziomu życia, w tym dochodów, ubóstwa i społecznego wykluczenia. W 2011 r. badaniem objęto w Polsce 12 871 gospodarstw domowych, w których łącznie było 36 720 osób, wywiadem indywidualnym objęto 28 305 osób w wieku 16 lat i więcej. Jednostką badania jest gospodarstwo domowe oraz wszyscy członkowie gospodarstwa, którzy do dnia 31 grudnia w roku poprzedzającym badanie ukończyli 16 lat. Pierwsze badanie EU-SILC było wdrożone przez GUS w 2005 r., ostatnie w 2011 r. (*Dochody i warunki życia ludności Polski...* 2012: 27).

⁷ Ten zbiorczy wskaźnik obejmuje trzy składowe wskaźniki: **1.** Wskaźnik zagrożenia ubóstwem bez uwzględnienia w dochodach transferów społecznych innych niż świadczenia związane z wiekiem i renty rodzinne; **2.** Wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej, przy czym jako granicę deprivacji materialnej przyjęto brak możliwości zaspokojenia z powodów finansowych co najmniej 4 z 9 potrzeb, uznanych w warunkach europejskich za podstawowe, obejmujących: 1) brak środków finansowych na opłacenie tygodniowego wyjazdu wszystkich członków gospodarstwa domowego na wypoczynek raz w roku; 2) brak możliwości jedzenia mięsa, ryb (lub wegetariańskiego odpowiednika) co drugi dzień; 3) brak możliwości ogrzewania mieszkania odpowiednio do potrzeb; 4) brak możliwości pokrycia niespodziewanego wydatku (w wysokości odpowiadającej miesięcznej wartości przyjętej w danym kraju granicy ubóstwa relatywnego); 5) zaległości w terminowych opłatach związanych z mieszkaniem, spłatach rat i kredytów; 6–9. brak w gospodarstwie domowym telewizora kolorowego, samochodu, pralki, telefonu (stacjonarnego lub komórkowego); oraz **3.** Wskaźnik niskiej intensywności pracy w gospodarstwie domowym, definiowany jako odsetek osób w wieku 0–59 lat żyjących w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy, gdzie osoby dorosłe w wieku produkcyjnym (18–59 lat) w minionym roku przepracowały mniej niż 20% ich całkowitego potencjału pracy.

• wskaźnik deprivacji mieszkaniowej, definiowany jako odsetek osób, których warunki mieszkaniowe obejmują łącznie: nieszczelny dach, wilgotne-ściany/stropy/fundamenty, dziury w oknach/podłogach, brak wanny/pryszni-
ca w mieszkaniu; brak spłukiwanej toalety do wyłącznego użytku, mieszkanie niedoświetlone.

Dane zawarte w tabeli 2 wskazują także znaczące różnice udziału biednych w UE ogółem i w Polsce, gdy stosuje się odmienne sposoby ich pomiaru. Z danych EU-SILC wynika, że w latach 2006–2011 proporcje udziału biednych wśród ogółu Europejczyków są dość stałe i z wyjątkiem biednych definiowanych przez deprivację mieszkaniową nie były w tym czasie większe niż 2 punkty procentowe, podczas gdy udział biednych w relacji do niebiednych Polaków zmieniał się – tj. zmniejszał się – wyraźniej, szczególnie biednych definiowanych przez wskaźniki wielowymiarowe: zagrożenia ubóstwem/wykluczeniem społecznym (39,5% wobec 27,2%, różnica ponad 12 pp), pogłębionej deprivacji materialnej (44,0% wobec 26,4%, ponad 18 pp) i deprivacji mieszkaniowej (45,2% wobec 17,9%, ponad 27 pp).

Tabela 2. Udział biednych w UE i w Polsce z zastosowaniem wybranych wskaźników ubóstwa w latach 2006–2011

Wskaźnik	2006		2007		2008		2009		2010		2011	
	UE	PL	UE	PL	UE	PL	UE	PL	UE	PL	UE	PL
Zagrożenie ubóstwem bez transferów społecznych w dochodach	26,1	28,6	25,8	26,5	25,2	25,1	25,1	23,6	25,9	24,4	26,1	24,1
Zagrożenie ubóstwem po transferach społecznych w dochodach	15,5 ^e	17,3	15,8	15,4	15,4	15,5	15,3	15,9	15,2	16,6	15,8	16,6
Zagrożenie ubóstwem lub wykluczeniem społecznym	25,2 ^e	39,5	24,4	34,4	23,6	30,5 ^b	23,1	27,8	23,6	27,8	24,2	27,2
Pogłębiona deprivacja materialna	19,0 ^e	44,0	17,9	38,2	17,3	32,3 ^b	17,1 ^e	29,5	17,5	28,4	18,2 ^e	26,4
Deprivacja mieszkaniowa	25,5	45,2	24,8	41,2	22,9	38,0	22,2	33,4	22,1	21,2	21,5	17,9

Źródło: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/main_tables [dostęp 20.04.2013].

PERSPEKTYWA STRUKTURALNA – MIEJSCE W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ A RYZYKO ŻYCIA W BIEDZIE

Do lat 80. XX w. dominowały statyczne analizy biedy, biednych traktowano jako grupę homogeniczną, którą cechuje deprywacja skumulowana, która powoduje ich wyraźną odrębność i marginalną pozycję w stosunku do pozostałych grup określanych przez poziom materialnego położenia. W tym ujęciu bieda ma charakter statusowy, wyznacza pozycję jednostki w społeczeństwie. Dynamice procesów modernizacji i zmian na rynku pracy datowanych na początek lat 70. XX w. w krajach wysoko rozwiniętych, a także później w krajach transformujących się w kierunku gospodarki rynkowej towarzyszy wewnętrzne różnicowanie się zbiorowości biednych. Ważnym nurtem strukturalnych analiz ubóstwa stało się ustalenie kto należy do klasy biednych, tzn. które grupy i kategorie konstytuują klasę biednych (Janicka 2000). Jednocześnie w studiach empirycznych współczesnego ubóstwa badacze bardziej koncentrują się na strukturalnych mechanizmach popadania w biedę niż na strukturze biednych według podstawowych cech społeczno-demograficznych, tzn. na ustaleniach jaki odsetek wśród ogółu biednych stanowią kobiety a jaki mężczyźni, ilu jest wśród nich ludzi młodych, w wieku średnim i w podeszłym wieku, ilu pracujących i niepracujących itp. Tego typu charakterystyki biednych zawarte są, w ograniczonym zakresie, m.in. w badaniach budżetów gospodarstw domowych GUS. Wynika z nich, m.in., że w populacji skrajnie ubogich dzieci i młodzież do 18 roku życia stanowią 31%, osoby w wieku 18–64 lata – 61,5%, a osoby najstarsze, co najmniej 65 latnie – tylko 7,5%. Jednocześnie 60% tej kategorii biednych stanowią mieszkańcy wsi, a pozostałe 40% mieszkańcy miast (Ubóstwo w Polsce..., 2012, s. 8).

Tabela 3. Zagrożenie ubóstwem w UE i w Polsce według wybranych cech społeczno-demograficznych w 2011 r. (w %)

Wyszczególnienie		Wskaźnik zagrożenia ubóstwem po transferach społecznych (EU-SILC)	
		UE	PL
1	2	3	4
Płeć	M	16,1	17,8
	K	17,6	17,6
Wiek	Do 18 lat	20,6	22,0
	18–24 lata	21,7	20,7
	25–54 lata	15,3	16,6
	55–64 lata	14,8	16,1
	65+ lat	15,9	14,7

1	2	3	4
Wykształcenie*	1–2 poziom	24,3	28,2
	3–4 poziom	13,9	16,7
	5–6 poziom	7,3	4,5
Kategoria społeczno-zawodowa	pracujący	8,9	11,1
	niepracujący	23,3	22,5
	bezrobotni	46,2	43,6
	emeryci	14,1	13,2
	inni nieaktywni zawodowo	27,4	26,8

*Poziom wykształcenia według koncepcji przyjętej w UE: 1–2 poziom – odpowiada co najwyżej wykształceniu zasadniczemu zawodowemu; 3–4 poziom – wykształcenie wyższe niż zasadnicze zawodowe, ale niższe niż wyższe; 5–6 poziom – wykształcenie wyższe (I i II stopień).

Źródło: EU-SILC http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/main_tables [dostęp 20.04.2013].

Tabela 4. Zagrożenia ubóstwem w Polsce według statusu społeczno-ekonomicznego gospodarstwa domowego i miejsca zamieszkania w latach 2010–2011

Wyszczególnienie	Odsetek osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej			
	granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)		relatywnej granicy ubóstwa	
	2010	2011	2010	2011
1	2	3	4	5
Ogółem	5,7	6,7	17,1	16,7
Kategoria społeczno-ekonomiczna gosp. domowego*				
Pracowników	5,1	5,7	16,3	15,3
Rolników	8,9	13,1	25,9	28,7
Pracujących na rachunek własny	2,2	3,4	9,3	9,9
Emerytów	3,9	4,6	13,3	12,6
Rencistów	9,6	13,0	25,4	26,4
Utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	22,4	21,9	41,9	41,0
Kategoria miejsca zamieszkania				
Miasto	3,4	4,2	11,9	11,5
Wieś	9,4	10,9	25,4	25,0

Tabela 4 (cd.)

1	2	3	4	5
Typy gospodarstw domowych				
1-osobowe	2,0	2,4	6,7	6,3
Małżeństwo bez dzieci na utrzymaniu	1,6	1,7	6,1	5,5
Małżeństwo z 1 dzieckiem na utrzymaniu	1,9	2,3	7,4	6,7
Małżeństwo z 2 dzieci na utrzymaniu	3,7	4,8	14,7	13,8
Małżeństwo z 3 dzieci na utrzymaniu	9,8	10,4	27,5	25,8
Małżeństwo z 4+ dzieci	24,0	24,0	43,7	47,2
Matka/ojciec z dziećmi na utrzymaniu	7,8	7,2	18,4	19,2

*W badaniach gospodarstw domowych GUS grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych określa główne źródło utrzymania i obejmują gospodarstwa: 1) pracowników (dochód z pracy najemnej wykonywanej w Polsce lub za granicą); 2) rolników (dochód z użytkowanego gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie); 3) pracujących na własny rachunek (dochód z pracy na własny rachunek poza gospodarstwem indywidualnym w rolnictwie); 4) emerytów (dochód ze świadczeń emerytalnych); 5) rencistów (dochód ze świadczeń rentowych); 6) utrzymujące się z niezarobkowych źródeł (dochód ze źródeł innych niż emerytury i renty, np. zasiłki dla bezrobotnych, regularne transfery od osób spoza gospodarstwa domowego, świadczenia dotyczące rodziny, dochody z wynajmu nieruchomości, dochody kapitałowe itp.).

Źródło: szacunki GUS na podstawie badania budżetów gospodarstw domowych.

Analizy ryzyka doświadczania ubóstwa w powiązaniu z miejscem jednostki w strukturze społecznej ujmowanej w kategoriach zróżnicowania według takich zmiennych jak: wiek, płeć, wykształcenie, pozycja na rynku pracy i struktura rodziny (tab. 3 i 4), dowodzą strukturalnego uwarunkowania współczesnego ubóstwa ujawniając takie charakterystyczne jego cechy jak: feminizacja i juvenilizacja biedy, bieda osób nieaktywnych zawodowo, ale także osób pracujących, ubóstwo osób nisko kwalifikowanych i bieda mieszkańców wsi oraz ubóstwo rodzin wielodzietnych. Dane Eurostatu wskazują (tab.3), że ubóstwem zarówno w UE, jak i w Polsce zagrożeni są zwłaszcza członkowie gospodarstw osób bezrobotnych oraz pozostających poza rynkiem pracy, osoby najmłodsze i legitymujący się najniższym poziomem wykształcenia oraz częściej kobiety niż mężczyźni, ale w Polsce płeć nie różnicuje równie silnie ryzyka życia w biedzie. Nadto wskazują, że nie każda praca chroni dzisiaj przed ubóstwem. Wśród osób pracujących udział biednych jest znaczący, a z polskich badań wynika, że w gospodarstwach rolników niepokojąco duży (bez względu na zastosowaną koncepcję biedy).

BIEDNI W STRUKTURZE SPOŁECZNEJ – PERSPEKTYWA STRATYFIKACJI SPOŁECZNEJ

Zgodnie z tradycją marksowską podstawowym kryterium klasowym jest położenie ekonomiczne, w ujęciu weberowskim rozbudowane o status społeczno-zawodowy i udział we władzy. Toczący się spór między neomarksistami i neoweberystami o konstytutywne cechy klas społecznych ma głównie charakter teoretyczny, bo badania ilościowe struktury społecznej potoczyły się innym torem. Nastąpiło oderwanie schematów klasowych od dochodu i bogactwa. Prowadzone nad strukturą społeczną studia, których tradycja sięga lat 30. XX w. zostały zdominowane przez wywodzące się z tradycji Webera analizy stratyfikacji społecznej, u podstaw których było założenie, że pozycję społeczną dobrze określa pozycja zawodowa, kryterium podstawowym uczyniono zawód i hierarchie z nim związane (m.in. Goldthorpe, Marshall 1992: 381–400; Wright 1985, 1997, w Polsce Domański 2004, 2008). Podejście takie wyeliminowało na długi czas z pola rozważań zbiorowość biednych w paradygmacie strukturalnym, bo pozycja społeczna została określona w kategoriach rynku pracy. Najbardziej znane narzędzie analizy struktury społecznej w postaci schematu kategorii społeczno-zawodowych EGP, autorstwa R. Eriksona, J. Goldthropa i L. Portocarerro, organizuje ład społeczny wokół aktywności zawodowej, traktując zawód i pozycję na rynku pracy jako syntetyczny wskaźnik pozycji społecznej.

W rezultacie, w większości dotychczasowych badań nad strukturą społeczną kategoria ludzi ubogich nie była uwzględniana w postaci odrębnego segmentu (Domański 2003: 17), gdyż biedni wywodzą się głównie z obszarów bezrobocia i bierności zawodowej powodowanej podeszłym wiekiem i chorobą. Nadto argumentowano, że w badaniach reprezentacyjnych udział biednych w próbie badawczej, z uwagi na specyfikę ich funkcjonowania (życie w schroniskach, hostelach, czasowa nieobecność w miejscu zamieszkania), jest zbyt mały. Chociaż strukturaliści, także w Polsce, od połowy lat 90. XX w. systematycznie podnoszą (np. Kreckel 1992; Wesołowski 1995; Słomczyński, Wesołowski, Janicka 1994; Janicka 2000), że konieczne jest włączenie do analiz struktury społecznej kategorii biednych⁸, a klasyczny schemat kategorii społeczno-zawodowych EGP jest ciągle dyskutowany i krytykowany (np. Le Roux, Friedman, Savage i in. 2013), to nadal do rzadkości należą studia struktury społecznej z uwzględnianiem zbiorowości biednych, co ogranicza wnioskowanie o współczesnych obszarach ubóstwa i nędzy w ramach teorii strukturalnych⁹.

⁸ W. Wesołowski podnosił w tym czasie, że dla rozważań nad biedą w aspektach klasowych istotne znaczenie mają procesy kształtowania się „nowych grup wewnątrz klasowych lub pozaklasowych”, przede wszystkim grup trwale bezrobotnych (1995: 305, 325).

⁹ Ponad czterdzieści lat temu na ten fakt zwracał uwagę Tymowski (1977: 19–27).

TEORETYCZNE DYSKUSJE WOKÓŁ *UNDERCLASS*

Dla rozważań nad miejscem biednych w układzie stratyfikacyjnym ważne są analizy *underclass*, prowadzone głównie w Stanach Zjednoczonych, które zdominowały refleksję nad ubóstwem końca XX wieku¹⁰. W sytuacji, gdy tradycyjne podejście klasowe i stratyfikacyjne nie miało zastosowania w badaniu warunków życia biednych (Alcock 1993: 191), za bardziej adekwatną uznano koncepcję *underclass*.

Rozważania nad *underclass* rozwijały się stopniowo, wielowątkowo (Aponte 1990, Andersen, Elm Larsen 1995)¹¹. Uznano wprawdzie, że jest to najniższej położona kategoria strukturalnego układu obejmująca najbiedniejszą część członków społeczeństwa (m.in. Runciman 1990; Morris, Scott 1996; Dahrendorf 1992), ale nie uzgodniono jej statusu teoretycznego. W koncepcjach struktury klasowej *underclass* ma status klasy społecznej, jest traktowana jako odpowiednik marksowskiej „zbędnej siły roboczej”, „rezerwowej armii pracy”, „lumpenproletariatu”, weberowskiej klasy „negatywnie nieuprzywilejowanej”, „klasy niesamodzielnych” (Edgall 1993) i obejmuje osoby bez własności, zadłużone, rekrutujące się spośród nisko kwalifikowanych robotników, których szanse na rynku pracy są niepewne. Część badaczy, zgodnie z rozumieniem terminu „podklasa”, lokowała *underclass* poza strukturą klasową (Wright 1985; Edgell, Duke 1991; Smith 1992), argumentując, że jej członkowie „nie mają żadnych powiązań

¹⁰ Termin *underclass* wprowadził do nauk społecznych G. Myrdal, szwedzki socjoeconomista, dla wyjaśniania skutków zmian strukturalnych w amerykańskiej gospodarce w postaci znaczącego wzrostu liczby długotrwale bezrobotnych, którzy zasilali warstwę skrajnie ubogich. Auletta w artykule *The American Underclass*, który ukazał się w „The Times” w sierpniu 1977 r., analizował rozszerzające się obszary ubóstwa, mimo podejmowanych w ramach *welfarestate* działań, kilka lat później ukazała się jego książka *The Underclass* (1982). W dyskursie nad *underclass* uczestniczyło wielu znakomitych badaczy m.in. Gordon, Harrington, Rainwater, Auletta, Sawhill, Wilson, Aponte. Dyskusje nad *underclass* dotyczyły kulturowych i strukturalnych aspektów natury, przyczyn i skutków biedy, oraz ideologicznych i politycznych uwarunkowań jej przewycięzania. Szerzej na ten temat: W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, *Wielkomiejska bieda w okresie transformacji* (1996: 37–42), J. Grotowska-Leder, *Fenomen wielkomiejskiej biedy. Od epizodu do underclass* (2002: 39–56).

¹¹ Krytyczny przegląd stanowisk w odniesieniu do *underclass* zawierają dwie prace amerykańskich autorów: *Definition of underclass. A Critical Analysis* (Aponte 1990) oraz *The Underclass' Debate – Views From History* (Katz 1993). Europejską debatę nad *underclass* prezentują artykuły w specjalnym numerze „The International Journal of Urban and Regional Research”, vol. 17, no. 3 (1993) oraz artykuł pt. *The Underclass Debate – a Spreading Disease?* (Andersen, Larsen 1995). W Europie badania nad biednymi zostały zdominowane przez koncepcję wykluczenia społecznego, od czasu gdy w latach 80. XX w. stała się ona podstawową kategorią w polityce społecznej UE.

ze sposobem produkcji” (Smith 1992: 4), nie są definiowani „poprzez właściwe kryteria klasowe, lecz poprzez kryteria wydajnej pracy i/lub prawidłowego życia rodzinnego” (Dean, Taylor-Gooby 1992). Także kontynuatorzy weberowskiej tradycji, Runciman (1990) i Gallie (1988) poddawali w wątpliwość klasowy status kategorii i sytuowali ją poza schematem klasowym, podnosząc brak lub bardzo małą władzę ekonomiczną jej członków. Niektórzy teoretycy (m.in. Heisler 1991) konceptualizowali *underclass* co najwyżej jako kategorię społeczną.

W strukturalnym nurcie analizy *underclass* poszukuje się uwarunkowań strukturalnych zjawiska¹². Strukturaliści łączyli liczebny rozwój *underclass* z trzema globalnymi procesami: dezindustrializacją, modernizacją i globalizacją, ale nie uzyskali konsensusu, które grupy wyróżniane ze względu na pozycję rynkową konstytuują kategorię. Nową klasę biednych, nową *underclass* konstytuują najsłabsze ze względu na pozycję rynkową grupy społeczne, ale dla Myrdala byli to długotrwale bezrobotni (za Gans 1993), a Townsend i Runciman rozszerzali ją na innych trwale nieaktywnych zawodowo, tzn. ludzi starych, chronicznie chorych, niepełnosprawnych, tych wszystkich „którym państwo płaci zasiłki niezdolnym do uczestnictwa w rynku pracy” (Runciman 1990: 388). Wielu autorów zaliczało do kategorii także pracujących (Giddens 1973; Gallie 1988, 1992 za Miś 1998), związanych z tzw. *secondary labour market*, tych którzy cechują się niskimi zarobkami i gorszym zabezpieczeniem socjalnym. *Underclass* stosunkowo często, głównie w tradycji amerykańskiej, była utożsamiana z biednymi członkami grup rasowo-etnicznych zamieszkujących centralne dzielnice wielkich miast, w których dokonała się relokacja miejsc pracy z ich centrum na obrzeża (m.in. Glasgow 1980 za Aponte 1990; Auletta 1982; Heisler 1991).

PRZYKŁAD EMPIRYCZNYCH ANALIZ

Odpowiedzią na powszechnie formułowane oczekiwania rozszerzenia analiz struktury społecznej o wrastającą liczebnie zbiorowość biednych były wyniki dużych *surveyowych* badań pt. *Etnicyty, Poverty, and Gender in Transitional*

¹² Przedstawicielami strukturalnego nachylenia w analizie *underclass* są m.in.: Myrdal, Katz, Dean, Taylor-Gooby, Field, Bagguley, Mann, Gallie, Whelan, Andersen, Larsen. Drugi z nurtów analizy *underclass* nawiązuje do kulturowych koncepcji biedy i poszukuje konstytutywnych cech kategorii w zachowaniach i mechanizmach ich kształtowania się, a do jego czołowych przedstawicieli należą badacze biedy zblizeni do kręgów konserwatywnych, w Stanach Zjednoczonych m.in. Auletta, Murray, Glasgow, Rocketts, Sawhill, Kaus, Mead, Rodger, Berrick, a w Wielkiej Brytanii Liebow i Heisler. Koncepcja kulturowa miała głównie zwolenników w USA oraz w Wielkiej Brytanii, w innych europejskich krajach cieszyła się mniejszym zainteresowaniem.

Societies zrealizowanych pod kierunkiem Ivana Szelenyiego kilkanaście lat temu w sześciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w tym w Polsce), w części dotyczącej identyfikacji miejsca biednych w systemie uwarstwienia¹³. Powszechnie stosowany w badaniach uwarstwienia schemat klasowy EGP uzupełniono w nich o kategorię biednych definiowaną właśnie jako *underclass*. Do biednych zaliczono osoby wykluczone z rynku pracy, niepracujące nawet na części etatu, oraz uzyskujące w gospodarstwie domowym dochód na poziomie poniżej 50% średniej dochodów w próbie. Poddany analizie schemat klasowy obejmował więc *underclass* i siedem innych kategorii społeczno-zawodowych: 1) wyższe kadry kierownicze, specjaliści i właściciele wielkich firm, 2) niższe kadry kierownicze i specjaliści niższego szczebla, 3) pracownicy biurowi i pracownicy placówek usługowo-handlowych, 4) właściciele średnich i małych form, 5) robotnicy wykwalifikowani, 6) robotnicy niewykwalifikowani i 7) właściciele gospodarstw i robotnicy rolni (Domański 2004: 22–47).

Poszukując charakterystyk i miejsca biednych na drabinie stratyfikacyjnej oraz ich wewnętrznej spójności w relacji do pozostałych elementów układu, zastosowano takie wskaźniki jak: poziom dochodów jako najbardziej syntetyczny wskaźnik stanu deprivacji materialnej i przynależności do kategorii ubogich, poziom wykształcenia zdefiniowany poprzez liczbę ukończonych klas szkolnych, doświadczanie bezrobocia, fakt zadłużenia gospodarstwa domowego w instytucji oraz dwa wskaźniki charakteryzujące warunki mieszkaniowe, tzn. brak w mieszkaniu łazienki i zawilgocone ściany. Przeprowadzone analizy pozwoliły wnioskować, że:

- po pierwsze, biedni są elementem struktury społecznej, ale ich udział w poszczególnych krajach był wyraźnie zróżnicowany (od 12,1% w Bułgarii do 28,1% w Rumunii; w pozostałych krajach: w Rosji – 14,6%, w Słowacji – 17,3%, na Węgrzech – 21,7% i w Polsce – 22,2%);
- po wtóre, nie wszystkie poddane analizie charakterystyki i nie we wszystkich krajach sytuują biednych na dole hierarchii społecznej. W hierarchii dochodów zajmują oni pozycje najniższe we wszystkich krajach, ale pod względem poziomu wykształcenia lokują się najniżej tylko w Słowacji i na Węgrzech, pod względem zadłużenia instytucjonalnego – tylko w Bułgarii i w Polsce, w doświadczaniu wykluczenia z rynku pracy – odpowiednio w Bułgarii, w Polsce i w Słowacji. Deprivacja warunków mieszkaniowych definiowana przez brak łazienki nie

¹³ Badania przeprowadzono w 2000 r. na losowo dobranych próbach dorosłych (powyżej 18 lat) mieszkańców sześciu krajów Europy Środkowo-Wschodniej (Bułgaria, Polska, Rosja, Rumunia, Słowacja, Węgry), z zastosowaniem jednego kwestionariusza wywiadu. Pełną charakterystykę badań i uzyskanie wyniki prezentuje opracowanie pt. Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych (szerzej na temat badań Domański 2004: 13–15).

sytuuje biednych najniżej w żadnym z krajów, natomiast określana przez życie w lokalach z wilgotnymi ścianami plasują ich najniżej tylko w Bułgarii, w Rumunii i na Węgrzech;

- po trzecie, w zakresie poddanych analizie warunków życia, dystanse między biednymi a pozostałymi kategoriami układu strukturalnego nie są wyraźne. Analiza dyskryminacyjna wykazała, że tylko w Bułgarii bycie biednym oznacza jednocześnie relatywnie ostrzejsze bariery w stosunku do pozostałych segmentów układu. Natomiast w pozostałych pięciu krajach ubodzy lokują się w hierarchii uwarstwienia najniżej, ale dystanse w stosunku do takich klas niższych jak robotnicy czy chłopci nie są duże.

Konkludując wyniki autor opracowania stwierdza, że nie ujawniły się uniwersalne prawidłowości w zakresie pozycji zajmowanej przez biednych w strukturze społecznej. Analizy pozycji biednych, ujmowanych w kategoriach *underclass*, na tle inteligencji, robotników, właścicieli i innych segmentów, nie dostarczyły mocnych dowodów zajmowania przez nią odrębnej pozycji. Tylko w Bułgarii pokazano jej znaczący dystans do klas związanych z rynkiem pracy, w pozostałych krajach biedni sytuują się w bezpośrednim sąsiedztwie klasy chłopskiej i robotników, którzy w tradycyjnym układzie lokują się na najniższych pozycjach hierarchii społecznej (Domański 2004: 46).

PODSUMOWANIE

Analizy strukturalne współczesnego ubóstwa dostarczają wiedzy o miejscu biednych w strukturze społecznej, choć nie w pełni satysfakcjonującej. Rekapitulując rozważania należy także stwierdzić, że:

1. Biedni są względnie trwałym elementem struktury społeczeństwa, bo nie wszyscy członkowie mają równy dostęp do zasobów i środków, a dokumentowany jest ich zróżnicowany udział.

2. Współcześni biedni obejmują grupy społeczne najsłabsze ze względu na pozycję rynkową (bezrobotnych, nigdy niepracujących, nisko zarabiających pracujących).

3. Współcześni biedni sytuują się na ogół na dole hierarchii społecznej, ale dystanse między biednymi a pozostałymi grupami nie są oczywiste, ich reprezentanci znajdują się także wśród grup wyżej ulokowanych w układzie stratyfikacyjnym.

4. Przyczyny biedy mają charakter strukturalny, tzn. ubóstwo jest rezultatem procesów zachodzących w społeczeństwie globalnym, których skutkiem jest bezrobocie długotrwałe i kształtuje się rynek niskopłatnych miejsc pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Alcock P. (1993), *Understanding Poverty*, Houndmills and London: The Macmillan Press.
- Andersen, J., Elm Larsen J. (1995), *The Underclass Debate – a Spreading Disease?*, [w:] N. Mortensen, *Social Integration and Marginalisation*, Frederiksberg, Samffunslitteratur.
- Aponte R. (1990), *Definition of the Underclass: A Critical Analysis*, [w:] H. Gans (ed.), *Sociology in America*, Newbury Park: Sage.
- Atkinson T., Cantillon B., Marlier E., Nolan B. (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford: Oxford University Press.
- Białek I., Nowak-Adamczyk D. (2012), *Edukacja włączająca – budowla o mocnych fundamentach*, [w:] *Równe szanse w dostępie do edukacji osób z niepełnosprawnościami. Analiza i zalecenia*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich”, nr 7.
- Carbonaro G. (1992), *Major Problems in the Measurement of Poverty, an Overview*, [w:] *Poverty Measurement for Economies in Transition in Eastern European Countries*, Polish Statistical Association, Warszawa.
- Dean H., Taylor-Gooby P. (1992), *Dependency Culture. The Explosion of a Myth*, London: Harvester Wheatsheaf.
- Dochody i warunki życia ludności Polski* (raport z badania EU-SILC 2011) (2012), Warszawa: GUS.
- Domański H. (2004), *Struktura społeczna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Domański H. (2002), *Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych*, Warszawa: ISP.
- Everson S. (ed.) (1996), *Aristotle: The Politics and the Constitution of Athens*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Edgell S. (1993), *Class*, London, New York: Routledge.
- Edgell S., Duke V. (1991), *A Measure of Thatcherism: a Sociology of Britain*, London: Collins.
- Gallie D. (1988), *Employment, unemployment and social stratification*, [w:] *Employment in Britain*, Oxford: Basil Blackwell.
- Gallie D. (1992), *Are the unemployed an underclass? Some evidence from the social change and economic life initiative*, „Sociology”, vol. 28, no. 3.
- Gans H.J. (1993), *From „underclass” to „undercaste” some observations about the future of the post-industrial economy and its major victims*, „International Journal of Urban and Regional Research”, vol. 17, no. 3.
- Giddens A. (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies*, London: Hutchinson.
- Gladwin T. (1961), *The Anthropologist's View of Poverty*, paper presented at the National Conference of Social Work, Chicago.
- Golczyńska-Grondas A. (2004), *Mężczyźni z enklaw biedy. Rekonstrukcja pełnionych ról Społecznych*, Łódź: Wydawnictwo Absolwent.
- Goldthorpe J., Marshall R. (1992) *The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent critiques*, „Sociology”, vol. 26, no. 3.
- Golinowska S. (2008), *Brytyjskie, europejskie, globalne badania nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym*, [w:] S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrz, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje. Polska, Europa i Świat*, Opracowania PBZ, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Grotowska-Leder J. (2002), *Fenomen wielkomiejskiej biedy. Od epizodu do underclass*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J. (2010), *Ubóstwo w Polsce w okresie transformacji – aspekty teoretyczne i empiryczne*, [w:] D. Walczak-Duraj (red.), *Społeczeństwo wobec wyzwań współczesności. Wybrane podejścia badawcze i interpretacyjne*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/main_tables [dostęp 20.04.2013].
- <http://eur-ex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0758:FIN:PL:HTML>– [dostęp 18.04.2013].
- http://www.wup.gdansk.pl/g2/2008_12/ffc8736a6a0c3def5bfddbf66b1539e4.pdf [dostęp 16.04.2013].
- <http://www.pb.pl/2486660,108637,rosnie-liczba-biednych-amerykanow> [dostęp 16.04.2013].
- <http://biznes.onet.pl/ue-chce-ograniczyc-o-20-mln-liczbe-osob-biednych,18491,3238108,news-detel> [dostęp 16.04.2013].
- Heisler B.S. (1991), *A comparative perspective on the underclass. Questions of urban poverty, race, and citizenship*, „Theory and Society”, vol. 20, no. 4.
- Jacyno M. (1997), *Kontrkultura ubóstwa. Pierre’a Bourdieu koncepcja reprodukcji klas społecznych a problem reprodukcji otwartej*, „Studia Socjologiczne”, nr 3.
- Janicka K. (2000), *Poczucie deprywacji potrzeb – nowy wymiar zróżnicowania społecznego?* [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder (red.), *Ryzyka transformacji w opinii naukowców i praktyków (na przykładzie Łodzi)*, Łódź: Instytut Socjologii UŁ.
- Karwacki A. (2006), *Błędne koło. Reprodukacja kultury podklasy społecznej*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Karwacki A. (2002), *The culture of Poverty in the Post-State Farm Community*, „Eastern European Countryside”, no. 8.
- Karwacki A. (2002), *Kultura biedy w byłych PGR-ach – geneza problemu i wyzwania dla polityki społecznej*, „Kultura i Edukacja”, nr 3–4.
- Karwacki A., Antonowicz D. (2003), *Underclass i kultura biedy w środowiskach popegeerowskich w kontekście sporów teoretycznych i interpretacyjnych*, „Studia Socjologiczne”, nr 3.
- Kosa J. (1975), *Nature of poverty*, [w:] J. Kosa, K.I. Zola, (eds.), *Poverty and Health: A Sociological Analysis*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Le Roux B., Friedman S., Savage M.A., Devine F., Cunningham N., Taylor M., Li Y., Hjellbrekke J. (2013), *Survey Experiment A New Model of Social Class: Findings from the BBC’s Great British Class*, „Sociology” [online 2. 4.2013].
- Leisering L., Leibfried S. (1999), *Time and Poverty in the Welfare State. The German Case*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis O. (1970), *The culture of poverty*, [w:] O. Lewis (ed.), *Antropological Esseys*, New York: Random House.
- Lewis O. (1978), *The culture of poverty*, [w:] Moynikan, On Understanding Poverty, New York.
- Liebow E. (1967), *Tally’s Corner. A Study of Negro Streetcorner Men*, London: Routledge&Kegan Paul.
- Miś L. (1998), *Nowoczesna kwestia społeczna – bezrobotni w strukturze społecznej lat 90.*, [w:] *Śląsk-Polska-Europa. Zmieniające się społeczeństwo w perspektywie globalnej i lokalnej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- McVeigh F., Wolfer L. (2004), *Brief History of Social Problems: A Critical Thinking Approach*. Lanham, MD: University Press of America, Inc.
- Oliwa-Ciesielska M. (2009), *Ubóstwo jako aspekt nierówności*, [w:] K. Podemski (red.), *Spóro społeczne znaczenie społecznych nierówności*, Seria Sociologia nr 65, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Osińska K., Śliwińska A. (1997), *Spółeczności permanentnego ubóstwa*, [w:] G. Babiński, J. Mucha, A. Sadowski (red.), *Polskie badania nad mniejszościami kulturowymi. Wybrane zagadnienia*, Pogranicze. Studia Społeczne, t. 6 (numer specjalny), Białystok: Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Warszawskiego.

- Panek T. (2007), *Ubóstwo i nierówności*, [w:] T. Panek (red.), *Statystyka społeczna*, Warszawa: PWE.
- Panek T., Podgórski J., Szulc A. (1999), *Ubóstwo, teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa: SGH.
- Rakowski T. (2007), *Między zbieractwem a archeologią. Doświadczenie przeszłości i teraźniejszości wśród walbrzyskich społeczności pogórniczych*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr. 4.
- Rakowski T. (2009), *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Runciman W. (1990), *How many classes are there in contemporary British society?* „Sociology”, vol. 23, no. 3.
- Samulak T. (1996), *Kultura ubóstwa – kultura przetrwania*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1.
- Słomczyński K., Janicka K., Wesołowski W. (1994), *Badania struktury społecznej Łodzi: Doświadczenia i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Smith D.J. (1992), *Understanding the Underclass*, London: Policy Studies Institute.
- Szukielaj-Bieńkuńska A. (2005), *Miary ubóstwa i wykluczenia społecznego w praktyce i propozycjach Eurostatu*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania. Metody. Wyniki*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Szukielaj-Bieńkuńska A. (2005), *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej – podstawowe fakty i dane*, ekspertyza przygotowana w ramach projektu EAPN Polska – profesjonalny dialog na rzecz Europy Socjalnej, http://www.eapn.org.pl/expert/files/Ubostwo_w_Polsce_na_tle_krajow_UE-A.Sz-B.pdf [dostęp 20.04.2013].
- Tarkowska E. (1999), *Świat społeczny biednych. Koncepcja kultury ubóstwa*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12.
- Tarkowska E. (red.) (2000), *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Warszawa: Typografia.
- Tarkowska E. (red.) (2002), *Lata tłuste, lata chude*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Tarkowska E. (2008a), *Badanie ubóstwa w krajach postkomunistycznych i kategoria underclass*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*, Warszawa: IPiSS.
- Tarkowska E. (2008b), *Bieda w Polsce w świetle badań jakościowych*, [w:] S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Topińska I., Ciecieląg J., Szukielaj-Bieńkuńska A. (2008), *Pomiar ubóstwa. Zmiany koncepcji i ich znaczenie. Raport z badań*, Opracowania PBZ, Warszawa: Instytut Pracy i Spraw Socjalnych.
- Tymowski A. (1977), *Struktury społeczne – nowe aspekty badań*, „Odra”, nr 6.
- Ubóstwo w Polsce w 2011 r.* (na podstawie badań budżetów gospodarstw domowych), 2012, Warszawa: GUS.
- Valentine C.A. (1968), *Culture and Poverty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wesołowski W. (1995), *Procesy klasowe w teoretycznej perspektywie*, [w:] A. Sulek, J. Styk (red.), *Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego*. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wesołowski W. (1970), *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań empirycznych nad strukturą klasowo-warstwową*, [w:] W. Wesołowski (red.), *Zróżnicowanie społeczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Książka i Wiedza.
- Wright E. O. (1985) *Classes*, London: Verso.
- Wright E. O. (1997) *Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jolanta Grotowska-Leder

CONTEMPORARY POVERTY IN THE STRUCTURAL PERSPECTIVE

(Summary)

In sociology, one of the key disciplines in the pauperisation process analysis, its poverty-related academic output may be subdivided into two main pairs of theoretical approaches: cultural approach versus structural approach, and static approach versus dynamic approach. Analyses referred to in this paper are focused on the use of the structural perspective in the reflection upon contemporary poverty, and they cover both theoretical considerations as well as results of empirical studies dating back to the turn of the 20th century as well as of the contemporary ones, which undergo dynamic development. On the one hand these considerations concern relations between poverty and social structure, i.e. the share and position of the poor in the structure, as well as the distances that separate them from other segments of the structural system, and the internal differentiation of the communities of the poor, taking into account such basic dimensions as gender, age or place of residence on the other. The social profile of the contemporary poor people is presented with an aid of available results of empirical studies as well as with the data of EUROSTAT and the Main Statistical Office that address the subject matter.